

УДК 821.161.2М – 3.09: 821.161. 1А – 1.09

ЄВГЕН МАЛАНЮК ТА АННА АХМАТОВА: ТВОРЧІ ПЕРЕГУКИ

Циховська Е.Д., аспірант

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті простежено творчі перегуки циклу віршів Є.Маланюка „Антистрофи” з поезіями А.Ахматової, філософські інтерпретації Маланюком життєвої і мистецької долі російської поетки.

Ключові слова: реципієнт, строфа, антистрофа, діалог, епіграф, ампліфікація, оксиморон.

Циховская Э.Д. ЕВГЕНИЙ МАЛАНЮК И АННА АХМАТОВА: ТВОРЧЕСКИЕ ПЕРЕКЛИЧКИ /Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина.

В статье прослежены творческие переклички цикла стихотворений Е.Маланюка „Антистрофы” с поэзией А.Ахматовой, философские интерпретации Маланюком жизненной и творческой судьбы российской поэтессы.

Ключевые слова: реципиент, строфа, антистрофа, диалог, эпитафия, амплификация, оксиморон.

Tsykhovska E.D. E.MALANIUK AND A.AKHMATOVA: CREATIVE ROLL-CALLS /National Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukraine.

The article deals with creative roll-calls of E.Malaniuk's cycle of poems "Antystrofy" with A.Akhmatova's poems. It considers philosophical Malaniuk's interpretation of Russian poet's vital and creative fate.

Key words: recipient, stanza, antistrophes, dialog, epigraph, amplification, oxymoron.

Із проблеми творчих перегуків поезій Є.Маланюка з російською літературою відсутнє окреме спеціальне дослідження. Вперше І.Качуровський та Ю.Барабаш простежили типологічні зв'язки творчої спадщини несхожих письменників Маланюка та його сучасника М.Гумільова, розстріляного в 1921 р., „діалогу”

українського поета-емігранта з російським митцем. Л.Куценко в ряді праць запропонував окремі фактичні матеріали щодо розвитку визначеної теми. Ю.Ковалів дав деякі коментарі до запропонованої читачам статті Маланюка „Гоголь-Г'ог'оль”, яка є однією із центральних у його доробку. Ю.Войчишин тільки фіксує наявність переспівів Маланюком деяких рядків із віршів російських поетів. Тому предметом нашого дослідження є іманентний та контекстуальний аналіз поезії Є.Маланюка „Антистрофи” (1953). Ми спробуємо системно осмислити та інтерпретувати художній доробок українського поета Маланюка в типологічних зв'язках із творчим надбанням російської поетки А.Ахматової на ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному, жанрово-стилістичному рівнях.

Відомо, що Маланюк досконало знав кілька мов, вів конспекти з історії української та російської літератур. Це було необхідно, бо він працював викладачем російської словесності в польській військовій школі. Будучи закоханим у європейську культуру, увібравши в себе світовий естетичний досвід, Маланюк неодноразово вдавався до ремінісценцій із творів О.Пушкіна, М.Гоголя, Ф.Достоевського, О.Блока, А.Ахматової, М.Гумільова та ін., які знав досконало. Про обізнаність і зацікавленість Маланюка російською літературою свідчить цитування в епіграфах поезій російських митців "срібного віку" А.Ахматової, О.Блока, М.Гумільова ("Антистрофи", "Над шитками", "Убійникам", "Пам'яті поета і воїна") та ін.

Про авторитет постаті Анни Ахматової (1889-1966) для Маланюка свідчить факт представлення Маланюком на одному з літературних зборів поетеси „празької школи” Наталі Лівницької-Холодної, до якої він виявляв певну прихильність, як „Наша Анна Ахматова” зазначений Л.Куценко [1]. Маланюк у рецензії „На день поезії”, виданій у Москві в 1967 р., називає Ахматову „видатною поеткою”, „суцільним ліриком”, зазначивши майже класичну завершеність її творів.

У 1946 р. була оприлюднена постанова ЦК ВКП(б) „О журналах „Звезда” и „Ленинград””, де різко негативно оцінювалась творчість М.Зощенка та А.Ахматової. Реакцією на події радянського літературного життя був виступ Маланюка на II-му з'їзді МУРу (Мистецького Українського Руху), де він прочитав „невелику, але ядерну силуетку про Зощенка й Ахматову” [2], яка мала такий висновок: „Як іронічна гумористика Зощенка, чим далі, тим більш повна затаєного сарказму, ставала більше й більше в СРСР „неблагодійною”, так рідкі публікації найбільш навіть „цензурних” віршів Ахматової, нагадуючи про справжню поезію, зловісно контрастували з сірими стрічками советських віршів, що невпинно пливли з конвеєра віршоробних фабрик СССР” [3]. Як поет-емігрант, він розумів складність становища, у якому жили і працювали письменники в Російській імперії. Особливий інтерес насамперед викликали митці, що постраждали від більшовицької влади: О.Мандельштам, М.Зощенко, А.Ахматова, М.Гумільов.

Російській поетесі Анні Ахматовій Маланюк присвятив цикл „Антистрофи” (1953) зі збірки „Остання весна” (1959), наголосивши вже в посвяті „Анні Ахматовій - Ганні Горенко” основну проблему при назві справжнього українського прізвища поетки, що народилася під Одесою. Вірш свідчить про двоїсте ставлення до її постаті та долі: співчуття чергується зі словами докору.

Архітектоніка твору представлена трьома антистрофами, кожній з яких передують строфа-епіграф: першим двом - рядки з поезій Ахматової („*Все отнято: и сила, и любовь. В немилый город брошенное тело Не радо солнцу...*”; „*А мы живём торжественно и трудно...Но ни за что не променяем пышный Гранитный город славы и беды*”), а третій („*...взбесившаяся барынька*”) – рядки з доповіді на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників головного ідеолога країни А.Жданова, який відніс Ахматову до представників реакційного мракобісся і ренегатства в політиці й мистецтві, „безідейного реакційного літературного болоту”, проповідника „упадництва, песимізму, віри в потойбічний світ”. Б.Ейхенбаум, аналізуючи ще в 1923 р. поетику Ахматової, відзначив, що в збірці „Чётки” (1914) „починає складатися парадоксальний своєю двоїстістю (точніше – оксиморонністю) образ героїні – чи то „блудниці” з бурними пристрастями, чи то вбогої монахині, яка може вимолити у Бога прощення” [4]. Ця характеристика Ахматової увійшла в доповідь Жданова 1946 року („чи то монахня, чи то блудниця”), де втратила первісний філологічний смисл, набувши нового зловісного. Використання за епіграф слів Жданова свідчить про пильну увагу Маланюка до подій, що відбувалися в більшовицькій Росії, і підкреслює ставлення влади до талановитого митця.

Кількість чотирирядків у кожній частині йде за наростанням: перша частина складається із двох строф, друга – з трьох і третя – з чотирьох. Усі вони поєднуються хронотопом протиставлення теперішнього і минулого часу, причому теперішнє розглядається як результат минулих „*блюзнірчих слів*”, „*безвідповідальних речень*” тощо. Починаючи з самої назви „Антистрофи”, автор використовує заперечувальні частки („не”, „анти”) та префікс („без-”), які підсилюють його складне ставлення до трагічного життя російської поетки, українське походження якої він підкреслює на самому початку вірша, докоряючи їй за те, що вона зрадила „*дідизну, рід, родину*” [5]. Однак треба зауважити, що Анну у віці одного року батьки перевезли з Одеси на північ до Царського Села. У 1905 році вона переїхала до Євпаторії, а звідти - до Києва, де закінчила Фундуклеївську гімназію, вступивши на юридичний факультет Вищих жіночих курсів (1907). У 1910 році в Києві одружилася з поетом М.Гумільовим. Потім майже вся її подальша доля пов'язується з Ленінградом і Москвою, ставлення до яких у неї змінювалося.

Якщо в першій частині „Антистроф” Маланюк пише безвідносно, не конкретизуючи об’єкт звертання, то починаючи з другої – мова йде безпосередньо про життя героїні. Цикл побудований у вигляді діалогу між автором і героїнею, рядки з поезій якої викликають антистрофи зі своїм поглядом на проблему. Автор одержимий чужою свідомістю, коментує рядки з віршів Ахматової, намагається залишити за собою останнє слово. Повчальні тенденції проходять наскрізною ниткою через весь текст вірша, набуваючи в кінці другої частини кульмінаційного висновку про помсту, на якій наголошується повтором однокорінних слів - прикметника „мстивий” і дієслова „мститься”, а також іменника „мста” (з третьої частини) і смисловим прислівником-неологізмом „безупину”, що підкреслює постійність дії. Маланюк звертається до стилістичного прийому ампліфікації з метою підсилення думки про провини і необхідність розплати за зраду. Використання прийменника-анафори „за” і сполучника „і” збільшує емоційне напруження у переліку непрямих додатків: „За лицедійство, за той сміх безслізний, За все багатство зраджених годин” [5], що вказують на причину покарання. У другій частині автор продовжує їх перелік: „За зимний пал удаваних блюзнірств, За гру гріхом, за маски, фрази й жести”, сполучаючи різко протилежні за значенням слова як „зимний пал”, що є різновидом тропу оксиморон.

Особливою силою наділено у Маланюка, як і в синтаксисі Ахматової, сполучник „а”, який переважно розпочинає перший рядок чотирирядкової строфи. У третій частині „Антистроф” він має характер гостро-драматичного завершення ліричного сюжету, що актуалізує і підкреслює все попереднє. Стиль названого вірша відзначає послаблення ролі дієслова та його заміна, пошуки інших форм вираження присудку – риси, притаманні поезії представників модерністських течій ХХ ст. Ця особливість дозволяє лаконічно висловлювати думку, водночас посилюючи енергію мовлення. Крім того, смисловий акцент фрази перетягують на себе прислівники, які часто утворюють разом із присудком сполучення. Так, перші два рядки вірша „Антистрофи” розпочинається прислівником „занадто”, „занадто було”.

У перших двох частинах циклу Маланюк звертається до християнських мотивів, за якими розплата за несправедне життя, за гріхи відбувається після смерті. Однак автор констатує прихід розплати ще при земному житті, підкреслюючи у звертанні до героїні: „Зазнала ти вже неземний безмір Страждань і мук” [5]. Ю.Войчишин зауважує, що „у зрілому віці Маланюкова віра в Бога поширилася і поглибилася. Релігійні мотиви знаходимо в описуванні різних явищ” [6].

Невипадково Маланюком обрано за епіграфі ідейно пов’язані уривки з двох різних віршів Ахматової. У зв’язку з тим, що перший вірш написаний у 1916 р. в Севастополі, можна припустити, що мова в ньому йдеться про південне місто, яке відбирає в героїні, за її словами, сили та любов, де вона не радіє сонцю і говорить про себе в третій особі: „В немилый город брошенное тело”. Натомість у другому епіграфі вона категорично стверджує почуття патріотизму до Петербургу, використовуючи займенник першої особи множини „ми”, що, незважаючи на складність долі, „ни за что не променяем пышный Гранитный город славы и беды”.

Цього твердження Маланюк сприйняти не може. Його відповідь у другій строфі починається з оцінки її життя означенням „страшне” і водночас порівнянням „як житиє”. Виникають асоціації з одним із жанрів давньої літератури – „житіями” святих, праведників. Одним із проявів художньої трансформації цього жанру можна вважати історію життя звичайної жінки, її соматичних і фізичних страждань, які вона мусить нести далі, як і „тягар років, і спогадів, і снів”. Автор залучає для його характеристики релігійні концепти „душа”, „тіло”, „пекельні кола”, „тягар”, „страждання”, „муки”.

Неодноразово Маланюк підпорядковує своєму конкретному задуму ритміко-інтонаційне подрібнення вірша, зокрема по-різному розставляючи в рядку крапку-паузу. Переносючи крапку на початок рядка, автор немовби розширює простір попереднього твердження, посилюючи його і акцентуючи увагу на останньому слові перед крапкою, як-от: „*Душа пройшла усі пекельні кола, І тіло зуглювалося твоє Не раз. А лютий сміх лунав довкола*”.

У третій частині Маланюк, звертаючись до імен історичних постатей, проводить паралель між долями єгипетської цариці Клеопатри та її оточення і героїні вірша. До речі, у Ахматової є вірш „Клеопатра” (1940), де вона описує останні миті життя центральної героїні. Поет співчуває „невській Клеопатрі”, звертаючись до драматичних сторінок життя Ахматової, особиста доля якої склалася трагічно: розстріляли за участь в антибільшовицькій змові в 1921 р. чоловіка- поета М.Гумільова – Цезаря і загинув у Сибіру в 1938 році її приятель-поет О.Мандельштам – Антоній. Її єдиного сина Лева заарештували й заслали до Сибіру, де він поневірявся майже 14 років, причому арештовували його тричі: в 1935-м, 1939-м, а в 1948-му році звинуватили в замаху на політичного діяча Жданова. Хоча син Ахматової став не поетом, а відомим вченим-істориком і етнологом, він не уникнув репресій. До речі, у 1918 році, коли Ахматова розлучилася з чоловіком, вона подарувала йому збірник віршів „Біла згряя” з посвятою. Уривок з вірша цього циклу „*Все отнято: и сила, и любовь. В немилый город брошенное тело Не радо солнцу...*” було взято для коментарів Маланюком у вигляді епіграфі до першої частини. Риторичні запитання сприяють спілкуванню автора з читачами, які є німими свідками сюжетних подій.

Маланюк згадує „Мідяного вершника”, який є поетичним визначенням пам’ятника Петру Першому в Ленінграді, відкритому в 1782 р. (скульптор Е.Фальконе). Він символічно уособлює владу в державі. О.Пушкін зробив його героєм своєї поеми „Мідяний вершник” (1833). Бронзова кінна статуя Петра, встановлена на гранітній скалі, сповнена драматизму, підкреслюючи багатомірність суперечливого образу перетворювача країни. У кінці твору Маланюк зауважує, що, хоча російський цар давно „штурмує небо”, наслідки його діяльності волають до людської пам’яті: „А з-понад бруку стогін чуть – То кличуть мсту кістки козачі...”. Улюблене Маланюком звернення до розділового знаку три крапки немовби допомагають авторові розтягнути думку за межі вірша, заставити реципієнта замислитися, відчути часовий зв’язок між поколіннями. Маланюк використовує цей прийом, коли він називає історично відомі факти, які, на його погляд, не варті детального виділення, оскільки загальновідомі.

Отже, можна виділити дві головні тематичні лінії в творчості Маланюка, які притаманні й поезії Ахматової і до яких звертається у циклі „Антистрофи” Маланюк: втрачена батьківщина і розбите особисте життя. Проте якщо Ахматова сама обирала місце проживання, то Маланюк був змушений залишити батьківщину за політичними переконаннями і боротися за відродження української державності на чужині в еміграції. Хоча обидва митці не прийняли революційних подій (див. у Ахматової „Мне голос был. Он звал утешно...”), Ахматова пишалася тим, що не покинула країну в дні випробувань, як більшість її друзів, оскільки вважала це неможливим для себе, і залишилася зі своїм народом: „Не с теми я, кто бросил землю На растерзание врагам. ...Но вечно жалок мне изгнанник, Как заключенный, как больной, Темна твоя дорога, странник, Польшью пахнет хлеб чужой. А здесь, в глухом чаду пожара, Остаток юности губя, Мы ни единого удара Не отклонили от себя”. Оглянувши в „Антистрофах” життєвий шлях Ахматової, яка, на погляд Маланюка, зрадила своїм дідівським кореням, добровільно працюючи в Росії, поет дійшов висновку, що в кінці життя Ахматова, зазнавши на своєму шляху переслідувань, наклепів, особистих втрат, але й слави, натхнення Музи, одержала „сльози”, „біль”, „страждання”, „муки”: „І ось дощі осінніх сліз, І самота, і згасла ватра. – Де ж петербурзький парадіз...”[5], - запитує Маланюк.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куценко Л. „Казка, що так немюзикально й боляче обірвалась...”//Дивослово. – 1994. - №5-6.– С.6.
2. Самчук У. Планета Ді-Пі.- Вінніпег, 1979. – С.294.
3. Маланюк Є. Книга спостережень: В 2 т. – Торонто, 1966.-Т.1.-С.449.
4. Эйхенбаум Б. Анна Ахматова //Эйхенбаум Б. О прозе. О поэзии: Сб.статей. – Л., 1986. – С.430.
5. Маланюк Є. Поезії. – Львів, 1992. – С.503.
6. Войчишин Ю. “Ярий крик та біль тужавий...” – К., 1993. – С.53.